„Adná az ég, hogy hidegen / néznénk magunk, mint idegen...”

Robert Burns¹

Frank Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükrében, 1865–1870.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2019. 352 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.2.9

A címbeli idézet a briteknek a mások felé tanúsított, sokat – és sokszor rosszállóan – emlegetett pragmatikus, ideológiamentes külpolitikájának a költői megfogalmazása is lehetne. A brit hivatalos körök „hidegen” nézték az 1848–49-es magyar forradalmat és szabadságharcot, s ugyanilyen „hidegen” – bár passzívan – támogatták az osztrák–magyar kiegyezést is. Mindkét esetben az európai nagyhatalmi egyensúly szempontjából közelítettek az eseményekhez: a magyar szabadságharc sikere Ausztria meggyengülését vonta volna maga után; az osztrák birodalom két legerősebb nemzetének a kiegyezése viszont a korabeli közép-európai nagyhatalom erősödésével kecsegtetett. Röviden: egy erős Ausztria/Osztrák–Magyar Monarchia az európai erőegyensúly létfontosságú eleme volt London szempontjából, a belső hatalmi viszonyok – klasszikus realista külpolitikai ideológiai alapon – másodrendű kérdéseknek számítottak.

Frank Tibor akadémikus, az ELTE Amerikanisztika Tanszékének emeritus professzora a magyar–brit kapcsolatok újabb kevésbé ismert területén végzett hihetetlenül alapos és szerteágazó kutatómunkát; a „főszöveget” 726 lábjegyzet kíséri, míg Sir Robert Burnett David Moriernek a Függelékben közölt diplomáciai jelentéseit és feljegyzéseit újabb közel másfélszáz lábjegyzet teszi érthetőbbé. Az ún. elsődleges források (kormányzati iratok, magániratok, brit folyóiratok és újságok, parlamenti jegyzőkönyvek és emlékiratok) jegyzéke négy oldalra rúg, míg a „másodlagos források” listája további tizenegy oldalt

1 Burns, 1952, 138. o.

tesz ki. Frank Tibor az eddig megjelentetett és tucatnyi országban publikált számos könyvéből és több száz tanulmányából megismert – és megszokott – módon, e kötetben is bizonyította, hogy fölényes tárgyismerettel bír a korabeli brit, osztrák, német és magyar politikai, gazdasági és kulturális életről, továbbá elmélyült tudás birtokában válogat a kötet magvát képező, elsősorban brit sajtótermékek színes skálájából.

A rövid első fejezet („Európa és a kiegyezés”) az 1860-as éveknek a „hosszú” 19. század (1814–1914) történetében betöltött kulcsfontosságú szerepét taglalja. A „Szent Szövetség” Európájából az olasz és a német egység megteremtése, valamint az osztrák–magyar kiegyezés révén új „Európák” születtek. A vén kontinensen kívül, az amerikai polgárháború eredményeként, egy világtörténelmi jelentőségű „egységesülés” is végbement. Mindezek a folyamatok a brit „be nem avatkozás” politikája mellett zajlottak le, a század talán legkiemelkedőbb brit külügyminiszterei – Lord Castlereagh, George Canning és Lord Palmerston – által gyakorolt politika ellentétéként. Abban az időszakban London elsősorban a tengerentúli birodalomépítéssel volt elfoglalva, és az Európa-politikája kényegében kimerült abban, hogy a háttérben támogatta a változó geometriájú kontinentális egyensúlyi politikát.

Mindez azonban, mint arra Frank Tibor rámutat, „természetesen nem azt jelentette, hogy Nagy-Britannia nem érdeklődött a korszak nagyobb politikai eseményei iránt” (28. o.). Így a „magyarokkal megkötendő kiegyezés sürgetése a brit diplomácia fegyvertárának része lett, amellyel a Habsburg Birodalom stabilitását kívánta biztosítani” (29. o.). Magyarország – a modern korban – lényegében 1848-ban került a brit külpolitika látóterébe, akkor sem „önmagáért”, hanem az Ausztria meggyengítésével az európai egyensúlyt potenciálisan felborító tényezőként. A magyar szabadságharc elnyerte a brit közvélemény rokonszenvét, mint ahogy a bukás után a Nagy-Britanniába került magyarok is, kiváltképp Kossuth Lajos. Ám a britek számára a mindig is túl messzinek, némileg egzotikusnak tűnő Közép- és Kelet-Európa, ahol nem voltak létfontosságú brit érdekek, az 1850-es évek

végére és az 1860-as évek elejére háttérbe szorult – ahogy a szerző által bőségesen idézett korabeli megjegyzések mutatják, nagyon „kurta ... volt a kollektív emlékezet” (31. o.), s annak rostáján kihullott Magyarország, illetve Kossuth Lajos neve is. (Kossuth Lajos, Angliában csalódva és az olasz egységért folytatott mozgalomtól fellelkesülve, 1861-ben Itáliába költözött.)

A brit közvélemény érdeklődését legközelebb a kiegyezésről szóló osztrák–magyar tárgyalások keltették fel, mindenekelőtt az 1866. július 3-án lezajlott königgrätzi (sadowai) csata után, amikor a porosz seregek vereséget mértek a Benedek Lajos tábornagy vezette osztrák csapatokra, s így eldőlt, hogy a német egyesítés porosz vezetéssel, s a Habsburgok kizárásával megy majd végbe. London érdeke ezt követően Ausztria megerősítése lett; ehhez segítséget kapott Otto von Bismarcktól is, aki nem kívánta – ugyancsak az erőegyensúlyi politika jegyében – végzetesen meggyengíteni Ausztriát. Az európai tágabb összefüggések ismét felkeltették a korábban lelohadt érdeklődést a magyarok iránt; ráadásul az osztrák–magyar viszony egyes elemei hasonlítottak a brit–ír kapcsolatra, így Ausztria alkotmányos átalakítása további figyelmet váltott ki a brit politikai életben és a közvéleményben. (A párhuzamokra, áttételeken, legkorábban talán Eötvös József hívta fel a figyelmet a *Szegénység Irlandban* [1837] című munkájában.)

A kötet középponti részét az „Ausztria–Magyarország marketing-je” című harmadik fejezet képezi: a szerző sorra veszi a kétirányú információk forrásait és csatornáit. Ezen a téren elsőbbség illette a londoni osztrák (a kiegyezés megkötése után már természetesen osztrák–magyar) nagykövetség tájékoztató, elemző, illetve információszerző munkáját. A kulcsszerepet Apponyi II. Rudolf gróf játszotta, aki 1856–1871 között képviselte előbb az Osztrák Császárságot, majd az Osztrák–Magyar Monarchiát Londonban. A diplomata portréját rendkívül sokoldalúan rajzolta meg Frank Tibor – a kötetben található hosszabb-rövidebb életrajzok, valamint a szereplők kapcsolatrendszerének részletekbe menő feltárása a „Viktória királynő kezeihez” egyik erőssége.

Apponyi gróf a kortárs – főleg arisztokrata – diplomaták közül is kiemelkedett a páratlan kapcsolatépítő képességével, amellyel a brit politikai élet vezető tisztviselőihez is eljutott. A németekkel szembeni fenntartásai politikailag is közelebb sodorták a brit diplomáciai vezetéshez, amely – mint arról már szó volt – az osztrák–magyar kiegyezést kimondva–kimondatlanul azért támogatta, hogy a dualista monarchia ellensúlyt képezzen a fokozatosan, sőt számukra túlságosan is megerősödött Németországgal szemben. Frank Tibor többek közt Apponyi gróf németellenességének tudja be, hogy id. Andrássy Gyula közös külügyminiszter (1871–1879) a londoni megbízatása után, 1872-ben, miért Franciaországba küldte a kiemelkedően teljesítő diplomatáját.

Miközben Apponyi gróf felsőszintű politikai kapcsolatai kiválóak voltak, ezen a „szűken értelmezett közvéleményen” (65. o.) kívül nem jutott messzire. Ezt elsősorban a mindennapi életben egyre nagyobb szerepet játszó sajtó befolyásolására tett kísérleteinek a kudarca igazolja. Bár természetesen mindenekelőtt a beosztott diplomaták feladata volt a helyi sajtóban megjelentek figyelemmel kísérése, illetve személyes kapcsolatok kialakítása szerkesztőkkel, tudósítókcal, s rajtuk keresztül az ország érdekeinek megfelelő cikkek elhelyezése, vagy azok tartalmának kisebb-nagyobb mértékű befolyásolása.

A korabeli *The Times*, s annak szerkesztője, John Thadeus Delane napjainkban elképzelhetetlen mértékű befolyást gyakorolt a brit politikai szereplőkre és a közvéleményre. Magyar szempontból azonban egy meglehetősen szerencsétlen viszonyrendszer alakult ki: Delane ugyanis, legalábbis 1866-ig, nem igazán volt Ausztria barátja, s utána is szkeptikusan viszonyult a Monarchiához. Egyes szerkesztőségi utódai (kiváltképpen Henry Wickham Steed, aki 1896-ban került oda), valamint más elit brit lapoknak dolgozó újságírók–történészek (így Robert William Seton-Watson, aki a *Spectator*-nek küldött 1905-től tudósításokat) azonban még Delane-nél is kritikusabban, sőt történelemformáló módon viszonyultak a Monarchiához.² Az Ausztriával kapcsolatos sajtóhírek kedvezőbbek lettek Nagy-Britanniában a kiegyezés előtt és

2 Minderről lásd bővebben: Jeszenszky, 1986, Jeszenszky, 2020a; Jeszenszky, 2020b.

után, aminek elsősorban politikai okai voltak, de Friedrich Ferdinand von Beust gróf, az Osztrák–Magyar Monarchia első külügyminisztere (1867–1871) is felismerte a sajtó hatalmát, ezért nagyobb figyelmet szentelt és több erőforrást biztosított a brit sajtó befolyásolására; mindebben nagy segítségére volt a befolyásos Rothschildokkal is rokonságban álló Henry de Worms. Bécs a londoni lapok közül legtöbbször a *The Morning Post*ot és a *The Pall Mall Gazette*-et vette igénybe a kül- és belpolitikai események saját szemszögéből való megjelenítésére. A legjelentősebb vállalkozás Ausztria nagy-britanniai imázsának a javítására egy Beust támogatásával és sugallatára 1870-ben (névtelenül) megjelent könyv volt, amelyről hamarosan kiderült, hogy Henry de Worms a szerzője, és a kötet fő célja Beust kancellári tevékenységének egyfajta apológiája volt.

Az intenzív gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok mindenképpen segítettek volna abban, hogy Ausztriát jobban el lehessen „adni” Nagy-Britanniában, de a két gazdaságfilozófia közötti ellentét lehetetlen né tette a szorosabb kapcsolatok kialakítását – ahogy arra a szerző gazdagon adatolva rámutat. A britek lényegében szabadkereskedelmi alapon álltak (a *Corn Laws* Robert Peel által kezdeményezett 1846-os visszavonása óta), míg az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelem-politikáját alapvetően a protekcionizmus határozta meg; ráadásul ott voltak még a nagy távolságok, illetve a Közép- és Kelet-Európában tapasztalt, időnként bizonytalan politikai helyzet, és így tovább.

Apponyi Rudolf gróf brit kollégája Bécsben az 1860-as éveket végigszolgáló John Arthur Douglas, Bloomfield bárója volt (1861–1872). Noha Frank Tibor jellemzése szerint ő több volt, mint egymást követő diplomáciai posztok (Lisszabon, Stuttgart, Stockholm, Szentpétervár) birtokosa, a kötet mégis azt sugallja, hogy a britek bécsi képviselőjének a minőségét elsősorban a beosztott, fiatalabb diplomaták határozták meg. Ők azonban, főnökhöz hasonlóan, aránylag kevés közvetlen tapasztalatot szereztek Magyarországról, mivel nem vagy nagyon keveset utaztak az országban. Helyette jobbára Bécsben tartózkodó magyaroktól vagy átutazó britektől nyerték az információikat – amelyek azonban többnyire helytállóak voltak.

E beosztott diplomaták közül játszott kiemelkedő szerepet Robert Burnett David Morier (1826–1893), aki számos, elsősorban német területen szerzett diplomáciai és kereskedelmi tapasztalattal érkezett Bécsbe, ahol rövidebb ideig több ízben is szolgált. A brit–magyar kapcsolatok szempontjából a legjelentősebbnek az 1860-as évek közepe számít: 1865-ben egy közlekedési megállapodásról tárgyalt az osztrák fővárosban, majd 1866 márciusa és júliusa között az államközi kereskedelmi szerződést próbálta tető alá hozni, 1867 márciusa és szeptembere között pedig az angol–osztrák vámtarifákról tárgyalt. 1866. január közepétől április végéig Pestről jelentett Lord Bloomfieldnek; ezeket a jelentéseket – szám szerint huszonhármat³ – Frank Tibor a Függelékben közli (223–315. o.). A pesti jelentései közül az 1866. január 15-én küldöttet mindenképpen érdemes kiemelni: Morier rendkívül pontos és helytálló alkotmányjogi, történelmi és aktuálpolitikai panorámát festett benne a kiegyezés előtti állapotokról, illetve az ahhoz vezető tárgyalásokról. A további jelentések részletesebben kibontják a pártpolitikai vonatkozásokat, valamint – Morier eredeti megbízatása szellemében – beszámolnak a kereskedelmi tárgyalások során képviselt álláspontokról, s a megállapodást gátló nehézségekről. A brit diplomata az utókor számára is megszívlelendő leírást adott a korabeli magyar politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokról, amelyet a korszak politikai szereplőit illető néhány találó jellemzéssel is kiegészített. Ugyanakkor a magyarországi kisebbségeket érintő magyar politikával kapcsolatos kritikus megjegyzése „R. B. D. Morierről R. W. Seton-Watson előfutárának mutatja” (110. o.).

Frank Tibor számos rész tanulmányt írt Kossuth Lajos egyesült államokbeli és nagy-britanniai tartózkodásáról;⁴ ezeknek mintegy az összegzését kapjuk a magyar száműzöttek angliai életéről és tevékenységéről szóló, „Kossuthtól Vukovicsig” című alfejezetben. A szerző kiemeli Kossuth retorikai képességeit, azt a William

3 A számozást illetően némi bizonytalanság uralkodik: Frank Tibor a Függelékben közölt jelentések és feljegyzések listájával kapcsolatban jelzi, hogy Morier egyes helyeken vagy tévesen számozott, vagy bizonyos dokumentumok hiányoznak a brit Nemzeti Levéltárban őrzött anyagból.

4 Lásd a 324. sz. lábjegyzetet a 113. oldalon.

Shakespeare-műveken csiszolódott angoltudását, amellyel lenyűgözte a hallgatóságát Amerikában és Angliában egyaránt. Kossuthnak azonban kisebb volt a sikere politikailag: nem tudta a magyar ügy mellé állítani, főleg nem a mellett mozgósítani az angolszász államokat, amelyeknek nem állt érdekükben, hogy különösképpen exponálják magukat egy olyan ország érdekében, amely kívül esett az érdeklődési és a befolyási körükön. Így Kossuth Lajos népszerűsége már az 1850-es évek közepén hanyatlani kezdett Angliában, s a magyar ügy szószólóiként a helyét mások vették át, köztük Vukovics Sebő és Pulszky Ferenc. Pulszky a családi kapcsolatai révén is megpróbált hatni a brit sajtóra és politikai tényezőkre – meglehetősen kevés sikerrel. Paradox módon a Habsburg Birodalom „nagynémet” álmait szertefoszlatozó Otto von Bismarck volt az, aki a külföldi vezető politikusok közül a leginkább pártolta annak a dualista monarchiává történő átalakítását és ezzel – természetesen – a magyar egyenrangúsági törekvéseket az osztrákokkal szemben.

A porosz–osztrák háború volt az az esemény is, amely felkeltette a brit közvélemény érdeklődését Magyarország iránt. Az 1860-as évek közepétől kezdődően számos brit utazó fordult meg Magyarországon – Erdélyt is beleértve –, és többen útirajzokban, feljegyzésekben, újságcikkekben örökítették meg a benyomásaikat. Közülük mindenképpen meg kell említeni Sir John Bowringot (1792–1872), akinek a Petőfi-fordítása 1866-ban jelent meg, és a kiterjedt magyar ismeretségi körére támaszkodva a következő években is számos magyar politikai és kulturális tárgyú írást publikált. A legjelentősebb korabeli angol nyelvű munka azonban az Arthur J. Patterson által írt *The Magyars* volt (1869). Patterson élete és munkássága már az első magyarországi útja (1862) óta szorosan összefonódott Magyarországgal: a róla szóló részben Frank Tibor is felidézi a sokrétű, elsősorban kulturális jellegű közvetítő tevékenységét. Bizonyos szempontból és nagyon áttételesen, de Frank Tibor és könyvének recenzense személyesen is érintett Arthur J. Patterson magyarországi munkásságát illetően: Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter 1884-ben angol tanszéket alapított a budapesti egyetemen, és Patterson nyerte el az ottani professzori

állást, s az „1899-ben bekövetkezett, korai haláláig, mindvégig tanított az egyetemen” (159. o.). Hagyatékát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének Könyvtára őrzi.

A negyedik fejezet („Ausztria–Magyarország képe”) a brit utazók tapasztalatainak az összegzését kínálja. A Magyarországról szóló leírások nem mindig szívderítőek: sokan panaszkodtak az országban uralkodó káoszról és anarchiáról. Majdnem mindegyik megfigyelő szóvá tette az ország elmaradottságát, s azt különböző okokra vezették vissza: a török megszállástól Magyarország „provinciális vagy félprovinciális” helyzetéig (164. o.). Arthur J. Patterson szerint „[a magyarok] a *hajdani barbárság* és a *benyomuló civilizáció* furcsa keverékét mutatják fel” (166. o., kiemelés az eredeti szövegben). A hazai társadalmat leginkább a 18. századi Anglia – túlnyomórészt vidéki – társadalmához hasonlították. Felfigyeltek a nemzetiségi kérdés veszélyes voltára is: közülük egyesek némely etnikai csoportokat illetően még a Monarchiától való elszakadást is előrevetítették.

A párhuzamok közül meglehetősen prominens helyet kaptak az ír-magyar hasonlóságok, amelyekről Eötvös Józsefnek a már idézett, s a tárgyalt korszaknál évtizedekkel korábban keletkezett műve kapcsán szó esett. Frank Tibor ebben a részben a brit – és ír – megfigyelőket szólaltatja meg, William Ewart Gladstone-tól Arthur Griffithig. A Gladstone miniszterelnök által vont párhuzamokat Beust gróf határozottan visszautasította (John Stuart Millhez hasonlóan), többek közt azzal érvelve, hogy a brit államférfi figyelmen kívül hagyta azokat a kényszereket, amelyekkel Ausztria nézett szembe egy vesztes háborút követően. Gladstone egyértelműen a saját politikai céljaira akarta felhasználni a kiegyezéssel létrejött alkotmányos megoldást: a liberális kormányfő kétszer is megkísérelte keresztülvinni a parlamentben az ír önkormányzatról szóló törvényjavaslatot (*Government of Ireland Bill*, 1886 és 1893) – sikertelenül. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés hasonlóképpen pozitív színben tűnik fel a Sinn Féin egyik alapítója, Arthur Griffith *The Resurrection of Hungary: A Parallel for Ireland* című, eredetileg 1904-ben megjelent könyvében, amelynek „főhőse” Deák Ferenc, a józan közéletet képviselő, kompromisszumképes

politikus. Általánosságban a magyar–ír párhuzam iránti ellenérzés abból is táplálkozott, hogy sokan úgy vélték, a gyakorlati megvalósítás számos buktatóval jár majd.

A kiegyezés melletti érvek a már korábban is érintett erőegyensúlyi megfontolásokon alapultak. Miután Nagy-Britanniában hibásan mérték fel az erőviszonyokat a porosz–osztrák háború előtt – a többség Ausztria győzelmét várta –, ám 1866 után Poroszország zárkózott fel Franciaország mellé a kontinens legerősebb országai egyikeként, a britek a kiegyezéstől egy erős, Poroszország (majd Németország) és Oroszország ellensúlyául szolgáló közép-európai hatalom megszületését várták. Sőt, ezen túlmenően, egy, a felbomló Oszmán Birodalom délkelet-európai maradványain kialakuló osztrák–orosz vetélkedést is prognosztizáltak.

Magyarország az 1867-es kiegyezéssel bekerült a brit külpolitika látókörébe, de kizárólag azért, mert Ausztriával együtt az európai erőegyensúly fontos elemét képezte, mégpedig kezdetben London szempontjából pozitív módon. Ez a magatartás abban a pillanatban megváltozott, amikor a Monarchia szövetségre lépett Németországgal, hiszen az 1860-as években azt az utóbbival szembeni ellensúlynak képzelték el a brit külügyminisztériumban. A Monarchia, s azon belül Magyarország megítélése drámai módon negatív irányba fordult, s ez így is maradt az első világháborúig, s természetesen az alatt is. Azt követően a trianoni Magyarország a brit külpolitikai érdeklődés másod-, illetve harmadvonalába került, s ott is maradt napjainkig. Frank Tibor monográfiája azt a rövid történelmi pillanatot mutatja be, amikor hazánk érdekessé vált Nagy-Britannia számára, helyenként még némi elismerést is kapott tőle – ám az „idegen” még akkor is meglehetősen „hidegen” tekintett Magyarországra.

Magyarics Tamás

Irodalomjegyzék

- Burns, Robert (1952). Egy tetűhöz. *Robert Burns válogatott versei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Frank Tibor (2019). *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükrében, 1865–1870*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jeszenszky Géza (1986). *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Budapest: Magvető.
- Jeszenszky Géza (2020a). *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Harmadik, javított kiadás. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Jeszenszky Géza (2020b). *The Lost Prestige. Hungary's Changing Image in Britain, 1894–1918*. Saint Helena, CA: Helena History Press.